

AGNIESZKA IZDEBSKA, KAROLINA LEWANDOWSKA

Fundacja Dzieci Niczyje

Znaczenie profilaktyki krzywdzenia małych dzieci

O wy szo ci profilaktyki nad dzia łaniami naprawczymi praktycznie ju si nie dyskutuje. Profilaktyka eliminuje ryzyko wyst pienia sytuacji przynosz cych szkody. W aspekcie problematyki krzywdzenia dzieci oznacza to, e dzia łania profilaktyczne maj szans ochroni dziecko przed przemoc i pozwalaj na unikni cie rozleg łych konsekwencji krzywdzenia. Wyniki wielu bada dowodz przy tym, e profilaktyka jest ta szym rozwi zaniem ni kosztowne i długotrwa łe dzia łania naprawcze.

Pomimo tych pozornie oczywistych ustale ń, programy profilaktyczne wci nie s dostatecznie rozwini te. W obecnej chwili w Polsce nie istnieje aden program profilaktyki, który obejmowa łby swoim zasi ganiem najm łodsze dzieci (do 3. roku ycia), a jak pokazuj ustalenia empiryczne, to wła nie te dzieci s najbardziej nara one na przemoc, a krzywdzenie doznane w tym okresie rozwoju cz łowieka ma olbrzymi wp ływ na ca łe p ó niejsze ycie. Artyku ł w syntetyczny spos ób przedstawia, jaki wp ływ na rozwój cz łowieka mo e mie przemoc doznana w pierwszych trzech latach ycia oraz wyja nia, dlaczego programy profilaktyczne adresowane do tej grupy wieku s tak istotne.

dzieckokrzywdzone.pl

Wprowadzenie

N egatywny wp ływ krzywdzenia ma łych dzieci na ich zdrowie oraz rozwój fizyczny i psychiczny potwierdzaj jednoznacznie wyniki bada ń naukowych oraz do wiadzenia kliniczne. Konsekwencje krzywdzenia, wyst puj ce go we wczesnym okresie ycia cz łowieka, maj charakter rozleg ły i niespecyficzny, tj. obejmuj wiele ró nych sfer jego przysz łego ycia.

Długotrwa łe do wiadczanie krzywdy przez ma łe dzieci mo e powodowa nieodwracalne zmiany w budowie mózgu i jego

fizjologii. Dlatego te coraz cz cie j o problemie przemocy wobec dzieci mówi si nie w kontek cie w sko rozumianej ochrony dzieci przed przemoc ą, ale w kontek cie zdrowia publicznego.

Konsekwencj przyj cia takiej perspektywy jest konieczno ść wi ksze go zaangażowania w dzia łania profilaktyczne i naprawcze profesjonalistów z instytucji ochrony zdrowia, którzy cz sto jako jedyni maj kontakt z dzie ń mi poni ej 3. roku ycia.

Grup szczególnie narażoną na niebezpieczne stwos dzieci najmłodsze. Krzywdzenie i zaniedbywanie jest jedn z najczstszych przyczyn mierności i niepełnosprawności dzieci do lat trzech, a najwiskie ryzyko krzywdzenia występuje w grupie dzieci, które nie ukończyły pierwszego roku życia.

Krzywdzenie małych dzieci przybiera wiele różnych form. To nie tylko najbardziej drastyczne zachowania jak bicie czy wykorzystywanie seksualne, ale także potrzebianie, zaniedbywanie czy

wychowywanie w tzw. chłodzie emocjonalnym.

Sprawcami krzywdzenia małych dzieci są najczęściej rodzice. Rodzicielstwo to jeden z okresów krytycznych w rozwoju psychicznym osoby dorosłej. Istnieje zbyt mało inicjatyw edukacyjnych i pomocowych skierowanych do rodziców małych dzieci, co sprawia, że często nie są oni wyposażeni w podstawową wiedzę i umiejętności pozwalające na radzenie sobie z trudnościami związanymi z opieką i wychowaniem małych dzieci.

Wyzwania związane z rodzicielstwem

Krzywdzenie małych dzieci często ma charakter niezamierzony – wynika z braku wiedzy na temat tego, co dziecku szkodzi, czy też z nieumiejętności radzenia sobie rodzica z opieką i wychowaniem dziecka. Podjęcie roli rodzica z całą pewnością nie jest zadaniem łatwym. Nawet w sprawnie funkcjonujących rodzinach rodzicielstwo – poza radością – towarzyszy szeroko pojęty stres: związany z wejściem w nową rolę, ze zmianami, trudnościami w odczytywaniu potrzeb dziecka.

Placz niemowlęcia, nieumiejętność odczytywania potrzeb małego dziecka, zaburzony dotychczasowy rytm życia, brak snu sprawiają, że rodzice małych dzieci często czują się w nowej roli, są rozdrażnieni, czasem nie potrafią kontrolować swoich emocji – gniewu, agresji.

Jednocześnie mass media, pokazując rodziców małych dzieci, prezentują wizerunek

wypoczątku, szczyliwych rodziców i uśmiechniętych dzieci, co sprawia, że rodzice, którzy napotykają problemy, wstydzą się o tym mówić, traktują swoją sytuację jako niepowodzenie, nie wiedząc tak naprawdę, gdzie szukać pomocy i wsparcia.

Trudno jest stać się jeszcze poważniejszym w rodzinach o podwyższonym poziomie ryzyka stosowania przemocy, np. w takich, w których rodzice nie wynieśli pozytywnych wzorców rodzicielstwa z własnych domów, a także w rodzinach rodziców, którzy żyją w ubóstwie, są uzależnieni, bezrobotni czy borykają się z innymi znaczącymi problemami.

Jeśli na te trudności dodatkowo nakładają się stres wywołany płaczem dziecka i nieumiejętności radzenia sobie z własnymi negatywnymi emocjami, u rodzica może dojść do wybuchu emocji, w konsekwencji których może ono skrzywdzić swoje dziecko.

Znaczenie do wiadomości wczesnego dzieciństwa

Pierwsze lata życia dziecka są niezwykle ważne. Wczesne relacje odgrywają istotną rolę w rozwoju dziecka. Do wiadomości wczesnego dzieciństwa mogą wspomagać lub ograniczyć rozwój dziecka.

Pierwsze lata życia to okres olbrzymiej szansy rozwojowej, ale także szczególnej podatności na różnego rodzaju uszkodzenia w każdym z istotnych obszarów, tj. rozwoju fizycznym (wielkość, koordynacja, stan zdro-

wia), rozwoju umysłowym (mylenie, język, pojęcia, rozwiązywanie problemów), rozwoju osobowości (relacje, kompetencje społeczne, emocje) oraz rozwoju mózgu.

Małe dzieci są szczególnie podatne na urazy fizyczne i zaburzenia rozwojowe, a konsekwencje zaniedbania doznanego w pierwszych latach życia dziecka mogą w poważny sposób wpływać na całe późniejsze egzystencje dziecka. Do następstw urazów fizycznych zaliczyć możemy te stosunkowo niegroźne (tj. siniaki, otarcia), powolne, trwałe urazy, takie jak złamania, krwiaki różniczkowe, czy też zmiany w mózgu.

Medyczne zaniedbania niemowląt i małych dzieci w zakresie braku odpowiedniej diagnozy, właściwego leczenia, rehabilitacji mogą skutkować opóźnieniem rozwoju dziecka, a w skrajnych przypadkach – niepełnosprawnością (np. utrata słuchu), czy poważnymi problemami związanymi z rozwojem poznawczym, np. deficytami mowy.

Wyniki badań pokazują, że krzywdzenie doznane w pierwszych latach życia wiąże się z pogorszeniem funkcjonowania poznawczego i zaburzeniami uwagi. Może to prowadzić do trudności szkolnych dziecka, w konsekwencji do przerywania nauki, co w dorosłym życiu często jest przyczyną problemów ekonomicznych.

Ustalenia badawcze dowodzą także, że dzieci, które padły ofiarą przemocy, często w

okresie adolescencji zachowują się agresywnie wobec rówieśników, traktując przemoc jako narzędzie rozwiązywania konfliktów. W skrajnych przypadkach może przetrwać się to w konflikty z prawem.

W pierwszych trzech latach życia kształtuje się także więź pomiędzy dzieckiem a opiekunem. Bezpieczny styl przywiązania, budowany od początku zaufania i ciepła między dzieckiem a opiekunem, jest podstawą późniejszych pozytywnych więzi z innymi ludźmi, a także prawidłowego rozwoju emocjonalnego i moralnego. Brak pozytywnej więzi charakteryzowany jest jako nieufność, brak poczucia bezpieczeństwa dziecka w kontaktach z opiekunem. Powoduje to także, że dziecko rozwija w sobie negatywny wizerunek własnego „Ja”, co przekłada się na niską tolerancję na stres i trudności w kontaktach społecznych.

Krzywdzenie niezależnie od wieku, w jakim do niego dojdzie, jest dla dziecka wydarzeniem traumatycznym. Ciepła, troskliwa opieka jest potrzebna dziecku przez cały okres dzieciństwa – zarówno w rodzinie, jak i w innych środowiskach opieki i wychowawczych. Jednak najmłodsze dzieci są najbardziej bezbronne wobec krzywdzenia: nie są w stanie chociażby fizycznie oddalić się od sprawcy przemocy, są całkowicie zależne od otaczających je dorosłych, a zaniedbanie rozwoju powoduje, że pewne funkcje nie mają szansy na poprawne wykształcenie.

Wpływ krzywdzenia i zaniedbywania małych dzieci na kształtowanie się mózgu

Mózgi małych dzieci cechuje niezwykła plastyczność. Okres niemowlactwa oraz późni niemowlactwa, a bez wątpienia także okres prenatalny, charakteryzuje intensywne kształtowanie się struktur mózgowych dziecka. Jest to efekt procesu adaptowania się dziecka do środowiska, w którym funkcjonuje.

Mózg dziecka kształtuje się zatem pod wpływem interakcji ze światem zewnętr-

nym, którego główne uosobienie stanowi w tym okresie życia dziecka matka. W drodze tworzonych z nią interakcji niektóre połączenia są wzmacniane, utrwalane przez powtarzane wielokrotnie do wiadzenia, inne natomiast słabną lub całkowicie zanikają.

W przyszłości kolejne do wiadzenia młodego człowieka będą przyjmowane i interpretowane za pośrednictwem ukształto-

wanych już w tym okresie połączenie synaptycznych.

Mechanizm ten powoduje, iż w kolejnych fazach życia dziecka coraz trudniej będzie modyfikować te struktury. W pewnym stopniu jest to możliwe dzięki oddziaływaniom psychoterapeutycznym, jednak by takie modyfikacje w strukturze mózgu wystąpiły, potrzeba długotrwałych i konsekwentnych oddziaływań.

To, co w niezwykle szybkim tempie kształtuje się we wczesnym okresie życia człowieka później jest trudno zmienić.

Jeśli do czegoś tych do wiadomości dziecka należy przystąpić, to przede wszystkim te emocje – a więc mówimy o związane z nimi procesy chemiczne zachodzące w układzie nerwowym – determinują przebieg procesu kształtowania się mózgu dziecka.

Konsekwencje zaniedbywania i krzywdzenia dla kształtowania się mózgu dzie-

cka wykazywane są w badaniach prowadzonych w obszarze tej tematyki (Perry i in., 1996; Bremner i in. 1995, 2003; Teicher 2000). Niektóre mogą mieć konsekwencje to:

- zmniejszenie się liczby synaps; mózgi dzieci krzywdzonych są znacząco mniejsze;
- 20%-30% mniejszy układ limbiczny zarządzający emocjami, w efekcie czego nawet niewielki stres może wywołać silną reakcję hormonalną, powodując nadaktywność, lęk, zachowania impulsywne;
- deficyty zdolności uczenia się;
- niższe IQ;
- zdeorganizowany styl przywiązania;
- różnego typu zaburzenia psychiczne.

Pierwsze trzy lata życia dziecka to czas tzw. okresów krytycznych dla kształtowania się określonych umiejętności i funkcji. Jeśli w tym okresie wystąpią jakieś zaburzenia lub deficyty (np. brak bodźców dźwiękowych dla kształtowania się słuchu), to dana funkcja może się nie wykształcić lub być zaburzona.

Czym jest wczesna interwencja i profilaktyka krzywdzenia małych dzieci?

Profilaktyka krzywdzenia małych dzieci to działania ukierunkowane na zmniejszenie poziomu stresu rodziców małych dzieci, podniesienie poziomu ich wiedzy i umiejętności rodzicielskich, a także bezpodrewnie wspieranie zdrowia dziecka.

Celem tych działań ma być zmniejszenie przypadków krzywdzenia małych dzieci, a co za tym idzie – zapewnienie im podstaw do dalszego prawidłowego rozwoju fizycznego, poznawczego, emocjonalnego oraz społecznego.

Programy wczesnej interwencji i profilaktyki krzywdzenia małych dzieci obejmują między innymi takie działania, jak: wizyty domowe, warsztaty umiejętności rodzicielskich, warsztaty radzenia sobie ze stresem, poradnictwo i wsparcia lekarskie oraz psychologiczne.

Kluczem do skutecznych działań w obszarze profilaktyki oraz wczesnej interwencji jest oparcie ich na aktualnej wiedzy na temat rozwoju małego dziecka. Podstaw podejmowanych działań jest wzmacnianie wyodrębnionych na jej podstawie czynników wspierających prawidłowy rozwój oraz zmniejszanie poziomu czynników ryzyka wystąpienia zaburzeń.

Planując działania profilaktyczne musimy pamiętać, że dziecko może stać się ofiarą krzywdzenia z różnych powodów: niewiedzy rodzica (np. potrzeba dziecka może być powodowa urazy mózgu), problemów infrastruktury (brak lub mały dostęp do służby zdrowia, skutkujący brakiem właściwej diagnozy), czy zamierzonego działania. Tak więc planowane działania powinny zawierać zarówno elementy edu-

kacji, rozwi za systemowych, jak i działa monitoruj co-interwencyjnych.

Wiele przeprowadzonych analiz programów profilaktycznych i wczesnej interwencji, realizowanych m.in. w Wielkiej Brytanii, Francji, Stanach Zjednoczonych, potwierdza wysok społeczn , a tak e ekonomiczn warto działa podejmowanych w obszarze profilaktyki krzywdzenia małych dzieci. Warto ta wi e si przede wszystkim z trzema głównymi obszarami.

1. Polepszenie fizycznego i psychicznego dobrostanu dzieci

- Zmniejszenie liczby przypadków maltretowania i wykorzystywania dzieci.

- Zmniejszenie liczby przypadków urazów fizycznych i psychicznych dzieci poprzez ograniczenie zjawiska ich zaniedbywania, niedostatecznej opieki nad nimi.

- Zwi ksenie odporno ci fizycznej i psychicznej dzieci.

- Zmniejszenie lub wyeliminowanie symptomów u dziecka, które były powodem interwencji. Oddziaływania korekcyjne, gdy zaburzenie ju si rozwinie, s mniej skuteczne.

- Wspieranie u dziecka rozwoju zdolno ci do empatii, która stanowi fundament rozpoznawania i rozumienia emocji i stanów psychicznych swoich i innych osób, tworzenia zdrowych, wzajemnych wi zi z innymi lud mi oraz dokonywania s dów moralnych.

2. Redukcja predyspozycji do przejawiania zaburze antyspołecznych i podejmowania aktów przemocy

- Predyspozycje do zachowa agresywnych a tak e zaburze o charakterze antyspołecznym kształtują si do 3. roku ycia w wyniku niewła ciwego traktowania dzieci przez rodziców.

- Tendencje do reagowania agresj wykształcone we wczesnym dzieci stwie s najtrudniejsze do pó niejszej korekcji.

- Najwa niejszym czynnikiem zabezpieczaj cym przed agresywnymi zachowaniami wobec otoczenia jest empatia. Warunkiem rozwoju empatii jest do wiadczenie w najwcze niejszym dzieci stwie wi zi z opiekunem, który adekwatnie reaguje na potrzeby dziecka.

3. Redukcja kosztów, które ponosi społecstwo w zwi zku z działaniem instytucji pomocy medycznej, społecznej, a tak e wymiaru sprawiedliwi ci

- Profilaktyka ma ogromne znaczenie nie tylko z punktu widzenia ochrony dziecka i rodziny – ale jak pokazuj do wiadczenia krajów zachodnich – przynosi istotne korzy ci finansowe całemu społecze stwu, tj. obni enie kosztów pomocy medycznej dla ofiar, terapii ofiar i sprawców, pomocy społecznej i psychologicznej, a tak e opieki publicznej. Skuteczna profilaktyka obni a tak e koszty pracy organów cigania i koszty s dowe.

It is better to prevent than to cure - there is virtually no discussion about it any longer. Prevention reduces the risk of damaging situations. In the context of child abuse it means that preventive efforts may protect children from violence and help to prevent far-reaching effects of abuse. Moreover, there is much evidence that prevention is a cheaper solution than costly and time-consuming repair programmes.

Despite these seemingly obvious findings, prevention programmes are still underdeveloped. Currently, there is no prevention programme in Poland targeted at the youngest children (under 3), even though research findings show that this is the most vulnerable group and that abuse experienced at this stage of development has overwhelming effects on the victim 's entire life. This paper discusses synthetically how abuse experienced during the first 3 years of life may affect the person 's development and explains why prevention programmes targeted at this age group are so important.

AGNIESZKA IZDEBSKA jest psychologiem, psychoterapeutą psychodynamicznym. Członek Polskiego Towarzystwa Seksuologicznego oraz Polskiego Towarzystwa Psychoterapii Psychodynamicznej. Jej zainteresowania naukowe skupiają się głównie wokół ludzkiej seksualności - zarówno w zakresie związanej z tym normy, jak i patologii - edukacji zdrowotnej oraz psychoprofilaktyki. Od 2007 roku związana zawodowo z Fundacją Dzieci Niczyje.

KAROLINA LEWANDOWSKA jest pedagogiem specjalnym, socjologiem, koordynatorem projektów edukacyjnych i badawczych. Od 2004 związana zawodowo z Fundacją Dzieci Niczyje. Autorka i współautorka artykułów dotyczących ochrony dzieci przed przemocą. Od 2007 roku współtworzy i koordynuje działania w ramach programu profilaktyki krzywdzenia małych dzieci „Dobry Rodzic - Dobry Start” Fundacji Dzieci Niczyje.